

הרבעון לכלכלה

מפובליציסטיקה כלכלית לכתב עת אקדמי

יצחק גרינברג

למייסדי הרבעון לכלכלה היתה מחויבות לאידאולוגיה של תנועת העבודה בארץ ששילבה יסודות לאומיים וערכים חברתיים סוציאליסטיים - שוויון, סולידריות חברתית, אחריות הדדית ועוד. לאורך שנות פעילותם במערכת הכלכלית ההסתדרותית הם דבקו ביעדים של חברת העובדים שעוצבו עוד בשנות ה-20: השתתפות בהקמת התשתית הטריטוריאלית, הדמוגרפית והכלכלית של היישוב היהודי בארץ ישראל, צמצום פערים כלכליים וקידומו החברתי והכלכלי של מעמד הפועלים. במאמר ברבעון שנפרסם בשנת 1958, ציין זברסקי: "ידוע לכל, ששני גורמים ראשיים פעלו במשותף בהתהוותו של משק הפועלים, התזון הציוני-סוציאליסטי הגדול שפעם בלבם ובמוחם של מניחי היסוד של תנועת הפועלים בארץ, וההכרה המציאותית שנבע מתוך תנאי עבודתנו ההתיישבותית בארץ."² במאמר שנתפרסם בשנת 1961 הסביר פרומקין את הקמתו של משק העובדים ואת צמיחתו במרוצת השנים:

שניים הם המניעים להקמתו של משק זה ולהתרחבותו המתמדת: א. הצורך הלאומי במשק ציבורי-חלוצי, המוכן להיחלץ לכל מעשה כלכלי כבד-אחריות ורב-סיכון במדינה, שבראש משימתיה עומדת קליטת העולים אשר הגיעו ומגיעים לארץ; ו-ב. שאיפתו של העובד העברי למשטר חברתי שאין בו מנצלים ומנוצלים, משטר שבו באים לכלל ביטוי מלא וחפשי כוחות היצירה הגנוזים באדם, משטר המבוסס על אחריות הדדית ושוויון מלא בין נושאי המשק.³

בצד הדבקות בערכי תנועת העבודה וביעדי חברת העובדים גילו מייסדי הרבעון השדנות כלפי השוק החופשי והתחרותי, והיו ספקנים בנוגע ליכולתו של ההון הפרטי לקדם את המשק ולתת מענה למשימות הכבדות העומדות לפני המדינה: קליטת העלייה, פיזור האוכלוסייה ופיתוח מואץ של המשק. יוסף רונן מנה במשק הציבורי כמה יתרונות לעומת המשק הפרטי:

תחום המניעים שמחוץ למניע הרווח בהחלטות המפעל [ש] הוא בבעלות צבורית הרבה יותר רחב מאשר בבעלות פרטית. ... הון צבורי יש בכוחו להמתין ולרוב הוא אינו מצפה לרווח מידי ומיהר. אותו מציין לא החשבון קצר הטווח אלא החשבון ארוך הטווח. ... המפעל הצבורי מטבע ברירתו מסוגל יותר לשתף פעולה עם מנגנון תכנון המשק הלאומי, להישמע להוראותיו ולהנהיגותיו ולהשתלב בביצוע מטרותיו.

הרבעון לכלכלה הוא כתב עת כלכלי היוצא לאור כמעט יובל שנים. מאז ייסודו מתפרסם הרבעון בהוצאת "עם עובד" ובמרבית השנים היה בויקה לחברת העובדים. במרוצת התקופה הזאת עבר הרבעון שינוי מביטאון כלכלי פובליציסטי לכתב עת אקדמי.

מטרת המאמר להתחקות אחר כוונת מייסדיו של הרבעון לכלכלה ואחר מאפייניו ולבחון את התהליכים שהתחוללו בו. כמו כן יבדוק המאמר האם היה הרבעון, כביטאון כלכלי בעל אופי פובליציסטי, גורם מעורב ומשפיע על החשיבה הכלכלית ועל המדיניות הכלכלית במשק הישראלי בכלל ובחברת העובדים בפרט.

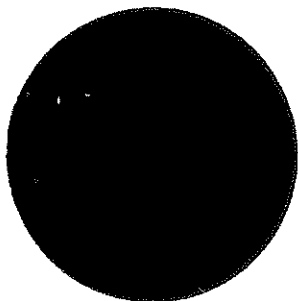
הרבעון לכלכלה החל לראות אור בשנת 1953. מייסדיו היו השל פרומקין, אברהם זברסקי, יהודה חורין, חיים הלפרין ויוסף רונן. שלושת הראשונים היו מראשי חברת העובדים מאז שנות ה-20. פרומקין (1896-1974) היה ממנהלי המשרד לעבודות ציבוריות בראשית שנות ה-20 והמשיך להיות לאורך עשרות שנים מאנשי המשק הבכירים של הסתדרות העובדים. זברסקי (1899-1981) היה ממניחי היסוד לקואופרציה האשראית של העובדים (קופות המלווה והחיסכון) ומראשיה, ומשנת 1949 מנהל בנק הפועלים. חורין (1895-1987) ניהל את המשרד הקבלני החקלאי ולאחר מכן את יכין (שבא במקום המשרד הקבלני) משנות ה-20. חיים הלפרין (1899-1973) כיהן כמזכיר הכללי של המרכז החקלאי ולאחר הקמת המדינה היה מנהל משרד החקלאות וכן כיהן כפרופסור וראש החוג לכלכלה חקלאית באוניברסיטת העברית. יוסף רונן (1911-1988) היה בשנים הראשונות למדינה הממונה על ההסברה ויחסי הציבור במשרד האוצר ולאחר מכן רואה חשבון עצמאי.

במאמר משנת 1979 לרגל הופעת הגיליון המאה של הרבעון לכלכלה ציין רונן שלא במקרה נוסד הרבעון בספטמבר 1953 והסביר:

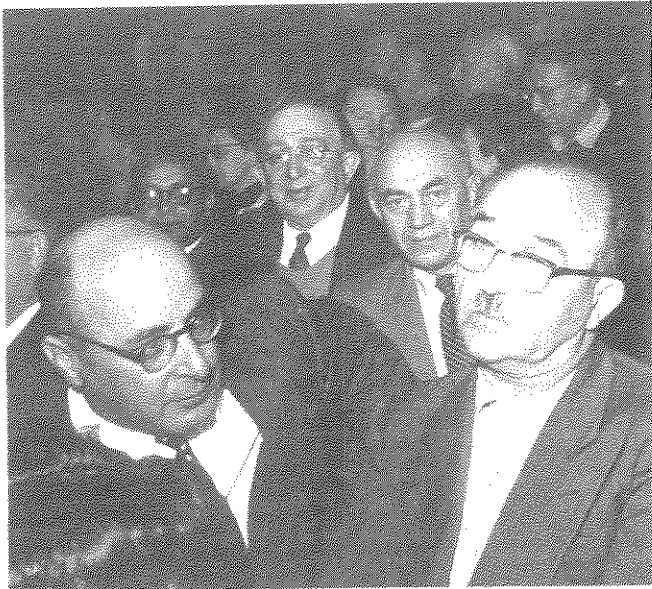
בזמן הזה הופיעה החוברת הראשונה, כשנה ומחצה אחרי שממשלת ישראל הכריזה בראשונה על מדיניות כלכלית חדשה, בפברואר 1952, שעה שנתקלה בקשיים עצומים בקליטה כלכלית של העלייה הגדולה בשלוש השנים 1948-1951, בבעיות מימון של פיתוח ויצירת תעסוקה, הנחת היסודות לתשתית כלכלית בעבור אוכלוסייה שהוכפלה תוך 3-4 שנים, ואף למעלה מזה, בעיות חריפות של אינפלציה ומאזן תשלומים ועוד. הורגש הצורך בבמה רצינית שתביא הבעיות למיניהן בפני ציבור רחב יותר ובדרך של דיון פומבי ושיטתי "ינתן ביטוי לדעות שונות, ייעשה נסיון לנתח את הבעיות על בסיס מדעי ומידע רחב".

רבעון לכלכלה

- פ. נפחלי
- ד. הורוביץ
- א. בונה
- י. רונן
- ז. אברמוביץ
- א. זברסקי
- ח. הלפרין
- י. חורין
- ג. קדר
- ד. בדיאוו
- ה. פרומקין
- א. מרכוס
- ד. יפה
- א. ליהמן
- ח. הרצברג
- י. גרינגרד
- ו. מורנובסקי
- ג. צידרוביץ
- א. ניצן
- ז. און
- י. פדהצור

ענף ערבד SEPTEMBER 1953 — חשרי חשי"ד

קברניטי הכלכלה הישראלית בשנות ה-50 וה-60 - לוי אשכול ופנחס ספיר, עורכי הרבעון קיימו עמם קשרי עבודה ויחסי חברות

מסיחה לעתים את הדעת הן מנסיון המדע הכלכלי בעולם והן מן התנאים המיוחדים בישראל הנובעים מעצם ההכרח לבנות בקצב מהיר ביותר כלכלת מולדת [הפיזור במקור]... ניתן דעתנו במיוחד על בעיות חברת העובדים ועל תנופת הביצוע של מפעליה, שהם יסוד מוסד ומשענת נאמנה לפעולה הכלכלית הממלכתית בישראל.

המייסדים לא התכוונו לכתב עת אקדמי, המקפיד על אמות מידה אקדמיות בבחירת המאמרים המיועדים לפרסום, אלא לביטאון כלכלי פובליציסטי בעל אופי עממי, אבל ברמה גבוהה יותר מאשר המאמרים הכלכליים שהתפרסמו בעתונות היומית, ביטאון שיפנה לחוגים רחבים, מבעלי השכלה כלכלית אקדמית, אנשי משק וסטודנטים ועד "עסקני ציבור, עובדי ההסתדרות והממשלה וכל אלה שענייני כלכלה קרובים ללבם". זאת ועוד: המייסדים ציפו שהרבעון לכלכלה ישמש במה לדיון בסוגיות שעמדו על סדר היום הציבורי הכלכלי בישראל וישפיע במידה מסוימת על מקבלי ההחלטות. כפי שראינו לעיל, המייסדים הצהירו שעל הרבעון "להיות כלי-מבטא חפשי, קונסטרוקטיבי וביקרתי כאחד, אבל נראה כי אפשר להטיל ספק בכנות הצהרה זאת בכל הנוגע לתפקידו הביקורתי.

כל חמשת המייסדים היו חברים במערכת הרבעון לכלכלה שעורכיו היו פרומקין ורוגן. למעשה היה פרומקין הבולט והפעיל בין המייסדים בטיפוח הרבעון ובהוצאתו לאור. אמנם רוגן היה שותף לו בעריכה, אבל תפקידו היה משני? פרומקין הוביל את מערכת הרבעון, דאג להשגת מאמרים ועסק בעריכתם. לימים ציין זברסקי:

כבר בראשית פעולנו [המייסדים] כקבוצה, הרגשנו כולנו שהרוח החיה במפעל הזה הוא פרומקין. הוא ראה בפועלו הנה - אולי אחד המפעלים האחרונים שלו בפעולה רחבת הגוונים של יובל שנים ומעלה - את מרכזו היו... [פרומקין] היה גם האיש שדאג לכל דבר ברבעון, וזאת

... טיב היחסים הסוציאליים בין המנהל והעובד במפעל צבורי יוצרים איכות אחרת של יחסי עבודה.¹

כוונת המייסדים

מייסדי הרבעון לכלכלה היו חלק מהממסד הכלכלי הממשלתי וההסתדרותי וכן היו חלק מהממסד הפוליטי. פרומקין היה חבר הכנסת הראשונה וועדת הכספים שלה מטעם מפא"י. הורין וזברסקי היו חברים בוועדה המייעצת ובמועצה המייעצת של בנק ישראל ובשנים 1962-1971 עמד הורין בראש שני הגופים האלה. להוציא את רוגן היו המייסדים חברים במוסדות מפא"י. המדינה, ההסתדרות והמפלגה נתפשו בעיניהם כמקשה אחת. היתה להם מחויבות עמוקה למדיניות שגובשה בממסדים אלה והם חשו הזדהות עם העשייה הכלכלית, הן בחברת העובדים הן במשק הציבורי הממשלתי. זאת ועוד: המייסדים קיימו קשרי עבודה ויחסי חברות עם מי שעמדו בראש המשק הישראלי: שר האוצר (לוי אשכול ולאחר מכן פנחס ספיר), שר המסחר והתעשייה (פנחס ספיר) ושרים כלכליים אחרים, נגיד בנק ישראל (דוד הורוביץ) והפקידות הבכירה במשרדי הממשלה, כמו גם עם ראשי משק העובדים.

לזיקת הרבעון לכלכלה לחברת העובדים ולקשרי המייסדים עם הממסד הכלכלי הממשלתי וההסתדרותי היה ביטוי כלכלי. גופים מוסדיים רכשו כמה מאות חוברות מכל חוברת שראתה אור, כן פרסמו חברות ומפעלים מחברת העובדים ומהמגזר הממשלתי ברבעון סקירות ומודעות. התמיכה העקיפה הזאת היתה חשובה ביותר לקיום הרבעון. לדוגמה: בישיבת הנהלת הרבעון באוגוסט 1971 הדגיש פרומקין "את הקושי במצב התקציבי (כספי) של הרבעון העשוי לסיים גם שנה זו בגרעון". על מנת לשפר את המצב הכספי "הוחלט להמשיך בלחץ על המוסדות המשתמטים ממתן הסקירות והתשלום עבורן (גמול, סו"ב, המשביר המרכזי) בכדי שימלאו את חובתם זו."

בגיליון הראשון של הרבעון לכלכלה הבהירו מייסדיו כי "כתב עת [ההדגשה במקור] זה נועד לשמש ביטאון קבוע לקידום המחשבה הכלכלית ולבירור בעיות-יסוד של המעשה המשקי בישראל, וביתר פירוט:

הרבעון לכלכלה ישאף לסייע לקורא בהערכה הנכונה של ההתרחשויות, ושל ההתפתחות המדיניות הכלכלית על כל גילוייה - על הישגיה העצומים של מדינת ישראל ועל נפתולי דרכה כאחד. נעסוק לא רק בהלכות, אלא גם בהמחשת התכניות ובמימושן, ובמידת הצורך והאפשר, גם בהתווית דרכים לתיקונים ולשיפורים בביצוע. נעודד במיוחד דיונים וניסויי-חקר מן הפרט אל הכלל, ומאידך נשתדל לחקור ולקבוע את יחסי הגומלין בין ענפי הכלכלה לבין משימתו המרכזית של המשק בכלל.

יעוד נכתב שם:

לא נגדיר מראש את דמותו הקבועה של הרבעון. זו תתבהר ותתגבש עם התפתחותו. ברם, תפקיד אחד ברור למדי: עליו להיות כלי-מבטא חפשי, קונסטרוקטיבי וביקרתי כאחד, לכלכלנים ולאנשי-מעש ולסייע להתקדמותנו לקראת עצמאות כלכלית.

לא בבת אחת תושג מטרה זו. הדינמיקה המתמדת של התפתחותנו הכלכלית גורמת, שהפעולה היומיומית, אף זו שהיא לכאורה מתוכננת,

בכל מסירותו ובמירצו הבלתי נידלה. כך בנה את המפעל הזה שהיה כרוך בקשיים רבים מאד...⁸

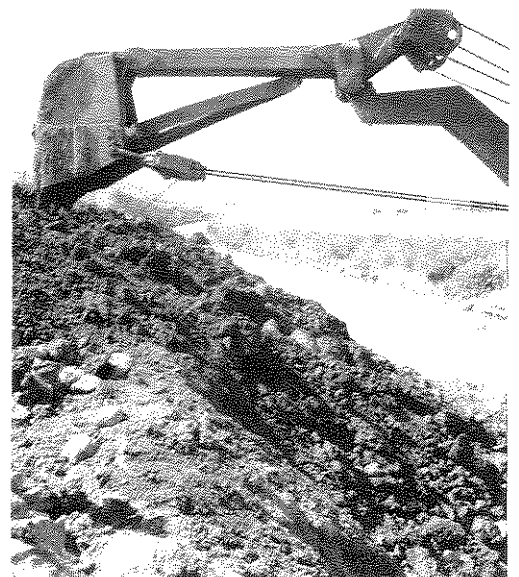
המייסדים ואנשי האקדמיה

האיחור בהצטרפות אנשי האקדמיה למערכת הרבעון לכלכלה ומעורבותם המועטה בה, גם לאחר שכבר הצטרפו אליה, נבעו מחששות והסתייגות הן בקרב מייסדי הרבעון הן בקרב אנשי האקדמיה. מצד אחד הטילו המייסדים ספק במחויבות האידאולוגית של הדור הצעיר של הכלכלנים שצמח באוניברסיטה העברית בשנות ה-50 וה-60, כמו גם במחויבות שלהם לממסד ההסתדרותי והממשלתי. המייסדים חששו מהשקפותיהם של הכלכלנים אנשי האקדמיה בסוגיות של תכנון מרכזי ומעורבות הממשלה במשק, תפקידיו וגודלו של המשק הציבורי ועוד. כן היו מוטרדים מהגישה הביקורתית, לטעמם, שעלולים להוביל אנשי האקדמיה במערכת ומשינוי באופיו של הרבעון - מביטאון כלכלי פובליציסטי לכתב עת אקדמי. לפיכך, העדיפו לצרף למערכת חברים שיכלו לבטוח בהם כמו דוד גולומב שהיה, לדבריו, יקיר הממסד ההסתדרותי.¹⁰ מן הצד השני הרתיעו אופיו הפובליציסטי של הרבעון וזיקתו לממסד את אנשי האקדמיה מהצטרפות למערכת.¹¹ נראה שגם התמקדות הרבעון במשק הישראלי הפחיתה את העניין שלהם להיות מעורבים בו. זאת ועוד: עיסוקים אחרים בתחום האקדמי הכבידו על הצטרפות אנשי אקדמיה למערכת ועל מעורבות ממשית בה. בתחילת 1969, בתשובה לפניית זברסקי להצטרף למערכת הרבעון, כתב חיים ברקאי: "לאחר שחשבתי על זאת במשך השבוע, ובדקתי את התחייבויותי באוניברסיטה ומחוצה לה, הגעתי, לצערי, למסקנה שלא אוכל לקבל עלי תפקיד זה כיום."¹² שלוש שנים לאחר מכן, בתחילת 1972, פרש בן שחר מהמערכת ובין הסבריו לצעדו ציינו כי אינו "מעוניין להיות חבר בגוף כל שהוא מבלי לתרום ממשית לפעולתו, והוסיף כי הוא "עומד לפרוש לשבתון לתקופה של שנתיים."¹³

המייסדים אכן עיצבו את הרבעון לכלכלה כביטאון פובליציסטי. שר האוצר, נגיד בנק ישראל, פקידים בכירים במשרדי הממשלה ובבנק

עד 1961 לא חל כל שינוי במערכת הרבעון; רק בשנה זו צורפו שני חברים חדשים למערכת - דוד גולומב ודוד כוכב. הראשון היה מנהל המכון למחקר כלכלי וחברתי של ההסתדרות, והשני - מנהל מחלקת המחקר בבנק ישראל. כלומר, גם שני החברים החדשים במערכת היו אנשי הממסד. בשנות ה-70 הצטרפו למערכת אנשי ממסד נוספים: אהוד שילון, אפרים ריינר, בן רבינוביץ ומשה אילניק מחברת העובדים ויעקב ארנון שהיה מנכ"ל משרד האוצר בשנים 1956-1969. יצחק טאוב, שהתמנה בשנת 1974 לעורך הרבעון לאחר מותו של פרומקין, היה מזכיר כללי של בנק ישראל ולאחר מכן מונה למנהל וליועץ בכיר בלשכת נגיד הבנק. שם גם הכירו אותו מייסדי הרבעון וברסקי וחורין, שאף קיים עמו קשרי עבודה הדוקים, מצאו אותו מתאים והציעו לו את תפקיד העורך לאחר שפרש מהבנק.⁹

צירופם של אנשי אקדמיה למערכת הרבעון לכלכלה התאחר עד לסוף שנות ה-60; רק בשנת 1969 צורפו למערכת חיים בן שחר ואיתן ברגלס. בשנים הבאות אמנם הצטרפו אנשי אקדמיה נוספים למערכת, אולם בעיקר כמחליפים לאנשי אקדמיה שפרשו ממנה. כך בא דן ירון במקומו של בן שחר ואפרים קליימן במקומו של ברגלס. בשנת 1979 הצטרף אסף רזין למערכת וב-1981 הצטרף אלי שגיא שכבר מילא בעבר את תפקיד מזכיר המערכת. להשתלבותם של בן שחר וברגלס במערכת היתה תרומה מסוימת לאקדמיזציה של הרבעון, אולם לא חל בו שינוי מהותי. למעשה, עד הצטרפות רזין היתה מעורבותם של אנשי האקדמיה במערכת הרבעון לכלכלה מועטה וכך גם השפעתם על התפתחותו.

תנופת פיתוח ממשלתית וציבורית, שבאה לידי ביטוי קבוע ברבעון בשנותיו המוקדמות: ייבוש ימת החולה ובניית שיכונים לעולים (כאן, בבאר שבע)

ישראל ובכירים במערכת הכלכלית של ההסתדרות הציגו בו קווים למדיניות הכלכלית והחברתית, דנו במגמות ההתפתחות של המשק למגזרו ולענפיו השונים ובעיותיו ופרסו את יריעת העשייה הכלכלית בארץ. בצדם פרסמו מאמרים ברבעון גם כלכלנים מהאקדמיה וחלקם של המאמרים האלה גדל במרוצת השנים. המאמרים שהופיעו ברבעון עסקו בעיקר במשק הישראלי: במדיניות הכלכלית; בתכניות הפיתוח ובתכנון הכלכלי בישראל; במדיניות מוניטרית ובסוגיות אמצעי התשלום והאשראי; בתופעת האינפלציה, כולל שאלות ההצמדה ותוספת היוקר; בסחר החוץ ומאזן התשלומים ובמדיניות שער החליפין והמכסים; בשאלות כוח העבודה - תעסוקה, אבטלה והשכלה; בשכר העבודה ויחסי העבודה; בעלייה וקליטתה; בפיזור האוכלוסייה והפיתוח האזורי; בענפי המשק למיניהם - חקלאות, תעשייה, בנייה ועוד. כמו כן הופיעו ברבעון מאמרים שעסקו בכלכלתן של מדינות אחרות, אבל חלקם של מאמרים אלה ברבעון היה קטן. מדור מיוחד ברבעון, שהמייסדים הקנו לו חשיבות מרובה, הוקדש לחברת העובדים כולל הקיבוצים, המושבים וארגונייהם. מדור נוסף כלל ביקורות וסקירות של ספרים. המאמרים שהופיעו במרוצת השנים ברבעון לכלכלה מהווים תשתית ללימוד ההיסטוריה הכלכלית של ישראל ולמחקר על מגמות ההתפתחות במשק ובחברה בה.

בצד המייסדים עצמם, שפרסמו מאמרים רבים ברבעון לכלכלה, הרבו לכתוב לו בכירים בבנק ישראל: נגיד הבנק דוד הורוביץ, פני גינור (דולברג) שהיתה יועצת כלכלית בבנק, מנהל מחלקת המחקר בבנק ישראל ולאחר מכן מנהל הרשות לתכנון כלכלי במשרד האוצר דוד כוכב, והמפקח על הבנקים ישראל בר-יוסף. בין אנשי האקדמיה שפרסמו מאמרים ברבעון היו דן פטינקין, תיים בן שחר, איתן ברגלס, חיים ברקאי, מיכה מיכאלי, אפרים קליימן ואחרים. במאמרים שפרסמו כלכלנים מהאקדמיה ברבעון היו חיבורים חשובים כמו מאמריהם המשותפים של ברקאי ומיכאלי משנת 1963 "המדיניות הכלכלית החדשה בתום שנה" (רבעון לכלכלה, 37-38) ו"עוד על המדיניות הכלכלית החדשה" (רבעון לכלכלה, 39), וכמו מאמרו של ברגלס "מימון תקציב הבטחון" משנת 1969 (רבעון לכלכלה, 62), אבל ביסודו של דבר, אנשי האקדמיה לא הרבו לכתוב ברבעון ולא הטיעו חותמם עליו. ההסבר לכך נעוץ בגישתם של המייסדים להשתתפות אנשי האקדמיה ברבעון מצד אחד וביחסם של אנשי האקדמיה מן הצד השני. המייסדים חששו שריבוי מאמרים של כלכלנים מהאקדמיה יפגע באופיו של הרבעון כביטאון כלכלי פובליציסטי. כמו כן, בגלל המחויבות האידיאולוגית ולמסד, הם התקשו לקבל גישות חדשות וביקורת, כפי שביקשו להציג הכלכלנים מהאקדמיה. דוגמה לגישה הזאת של המייסדים היא מאמר הביקורת שכתב קליימן בשנת 1963 על ספרו של הלל דן "בדרך לא סוללה: הגדת סולל בונה". במאמר, בצד ציון תרומתו הגדולה של סולל בונה לכלכלת הארץ "באספקת זימות ובתפנית מקורות להשקעה", טען קליימן שלחברת העובדים לא היה פיקוח ושליטה על סולל בונה וביחסים ביניהם "רוקן מושג הבעלות הציבורית מכל תוכן של ממש". קליימן הוסיף וטען שבסולל בונה לא היה ארגון דמוקרטי של יחסי העבודה ולמעשה "היווה סו"ב דוגמא קיצונית לתופעה המאפיינת את המשק של המאה העשרים - החברה המגנאריאלית". הכוונה לחברה שבה המדיניות מסורה בידי קבוצה

של מנהלים שמניעיהם שונים מאלה של הבעלים. בנוגע לתנאי העבודה ציין קליימן שאומנם בסולל בונה היה השכר גבוה יותר לעומת מעסיקים פרטיים, אבל במידה רבה נכפה הדבר על מנהליו על ידי האיגוד המקצועי ולא נעשה מתוך שיתוף פעולה. טענה אחרת במאמר היתה, שהפרשות סולל בונה למימוש מטרותיה החברתיות של ההסתדרות "היו קטנות בהרבה ממה שהן היו צריכות להיות לו אכן ראו ראשי סו"ב במימון ההסתדרות אחד מתפקידי מפעלם". בסיום ביקורתו הארוכה (כ-13 עמודים), ציין קליימן כי הלל דן קבע בספרו ש'מבחינה לאומית כמעט ואין הבדל בין המשק השייך לפועלים ובין המשק השייך לפרטיים, אם הפרטי מנוהל בצורה טובה ותורם לפיתוח הארץ. השגיו אלה - המשך קליימן - הם גם קנה המידה לפיו יש לשפוט על תפקידו של סו"ב בפיתוח הארץ, לשבט או לחסד. יתכן, באמת, שהגיעה העת להערכה כזו, בה תשקלנה פעולותיו החיוביות של סו"ב כנגד אלו שבגלל תאוות ההתפשטות של ראשיו עיכבו, בסופו של דבר, את התפתחותו של המשק.¹⁶

המייסדים התקשו לעכל את המאמר הביקורתי ולא הסכימו לפרסם אותו ברבעון. רק לאחר לחצים ואיום מצד כלכלנים באקדמיה שלא יכתבו לרבעון הם שינו את עמדתם והסכימו לפרסם את המאמר של קליימן ובצדו מאמר תגובה מאזן של המערכת (למאמר של קליימן).

את התגובה הקצרה בהרבה (כ-3 עמודים), כתב יוסף רונן, וכדאי לציין את ניסיונו להוכיח כי קליימן הרחיק לכת, בעקבות הלל דן ש"נסתף", שהרי עשר שנים לפני כן (1964), בחוברת 4 של הרבעון לכלכלה, היתה לון גישה אחרת לסולל בונה. וכך כתב רונן אז:

1) סולל בונה הוא מפעל מגנאריאלי ותו לא. הוא מודרך על ידי גורם הרווח וצבירת הון.

2) סולל בונה הסיר מעל עצמו כל מרות. לא ציית להחלטות חברת העובדים, העלים את ממדי רכישו ורווחיו מפניה. התנהגות סולל בונה רוקנה מושג הבעלות הציבורית מכל תוכן של ממש.

עד כאן מסקנות א. קליימן, דומה, כי מסקנות אלה הן בניגוד בולט לדעות הלל דן עצמו, כלומר דעות האיש שעל פי סיפורו מתיימר א. קליימן לשפוט את סולל בונה, מהותו ודרך גיהולו. אך כנראה לא בניגוד להלל דן, כפי שהוא מתחוה ב'הגדה', אלא בניגוד להלל דן של כמה שנים לפני כן, שעה שהיה שרוי במעמד אחר וכנראה גם בהלך נפש אחר:

'...שנים הם המקורות שמהם ינק "סולל בונה" ומהם שאב את אמונתו והעזתו:

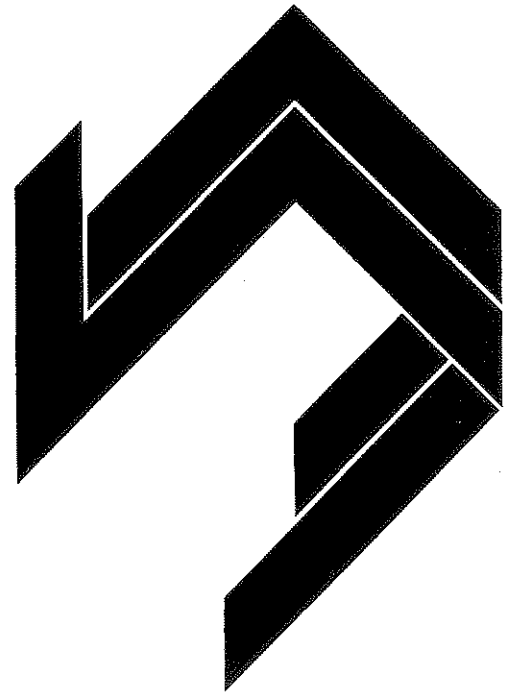
א) הכרת השליחות הלאומית והכרת האחריות המיוחדת המוטלת על הדור הזה ועל תנועת הפועלים לגורל העם ועתידו. חיכול ההכרה המהייבת הקמת כלים ממלכתיים להרחבת הבסיס הכלכלי של הארץ לקליטת המונים והשרשתם בעבודה וביצירה משקית שיקומו עם עובד, חי הנושא את עצמו במולדתו.

ב) השליחות החברתית והרצון לתרום להקמתה של חברה חדשה המשתתפת על יחסי עבודה חדשים, חברת עבודה המקיימת בידיה היא את אמצעי הייצור למען עלייתו של העובד וכיבוש מקומו הנכון בעם ובמדינה...¹⁷

הכלכלנים מהאקדמיה מיטעו לכתוב לרבעון לכלכלה משום שהעדיפו לפרסם בכתבי עת שיש בהם שיפוט ובחינה אקדמיים, ואילו הרבעון לא היה כתב עת אקדמי והפרסום בו לא נחשב לצורך הקידום האקדמי.

רבעון לכלכלה

שנה 47 • אב תש"ס, אוגוסט 2000

עם עובד בשיתוף האגודה הישראלית לכלכלה

הרבעון לכלכלה מודל 2000

אלחנן הלפמן
פריזן בעידן של גלובליזציה

עלי קרייזברג
שימוש במידע פנים – עבירה
חמורה או משתנה הניתן
לתמחור

אלי ברמן
קורנן מסובסד: תמיכת המדינה
בדת ישראל

אהוד סט
אתיקה, ערכים בכלכלה
והתנהגות קיבוצית

שמואלי עמיר, ישראלי אבי
השפעת הנהגת תשלום – מראש
– לאישומו לבתי החולים
הכלליים על מאפני האישומו

יורם מרגליות
קצבאות הילדים ועיוותי המס
בניקו: ניתוח והצעה לתיקון

זרון ויסנבורג, רון מאירי
ההצמדה למדוי בשווקים
הפיננסיים – ישראל והעולם

יואב כסלו
המשק המפוצל של ארץ ישראל
המנדטורית

התאגידים במגמה של ביזור, הגברת הפיקוח והשליטה של חברת העובדים על התאגידים, הנהגת דמוקרטיה תעשייתית ועוד. הבולטת בתוכניות של לבון, שגם יושמה, היתה פיצול סולל בונה לשלוש חברות - לבניין, לתעשייה ולעבודות חוץ ונמלים.¹⁸ למרות שמדובר היה ברפורמה כוללת במשק העובדים שעוררה תסיסה בהסתדרות והיה בה עניין ציבורי רב, ועל אף שהכוונה לפצל את סולל בונה יצרה עימות חריף בין לבון ובין מנהלי סולל בונה, לא זכו הסוגיות האלה אלא להד קלוש ברבעון לכלכלה. ב-1958 פרסם זברסקי מאמר ברבעון בשם "לעתידו של משק הפועלים",¹⁹ וחורין כתב מאמר נוסף: "חברת העובדים - מבנה ומהות".²⁰ לעומת הרבעון, היה ביטוי בולט לפולמוס בעתון דבר. לדוגמה: מאמרו של פנחס לבון "תוכן ישן - כלים חדשים" ומאמרו של ברל רפטור "היש לפרק את המשק של 'סולל-בונה'", שהתפרסמו בעתון זה באפריל 1958.²¹ בראשית שנות ה-70, לאחר סיום מלחמת ההתשה, על רקע הלחצים האינפלציוניים, הגידול המואץ בתקציב הביטחון, התסיסה והלחצים החברתיים, התפתח דיון ציבורי בנוגע לשינוי סדר העדיפויות בתקציב המדינה וקיצוץ בהוצאות הביטחון. בדיון הציבורי הזה מילאו תפקיד מרכזי כלכלנים מהאוניברסיטה העברית, ולדוגמה זכור מאמרו של מיכאל ברונו "על תותחים, המאה ומוזות".²² השיח הציבורי לא התנהל על דפי הרבעון לכלכלה. הכלכלנים מהאוניברסיטה העברית, שלעמדתם נודעה חשיבות אצל מקבלי ההחלטות, העדיפו לפרסם את משנתם בעתון מעריב. עשור לאחר מכן, במחצית הראשונה של שנות ה-80, בזמן שהמשק הישראלי היה נתון במשבר חמור - שיעורי אינפלציה גבוהים, מחסור במטבע חוץ, קיפאון בצמיחה וסכנת אבטלה - פרסמו כלכלני אוניברסיטת תל-אביב את תגובותיהם על המדיניות הכלכלית ועל בעיות המשק בשבועון כספים ובעתונות היומית, בעיקר על דפי ידיעות אחרונות. אמנם ברבעון פורסמו באותה התקופה מאמרים שעסקו בבעיות המשק, אולם על דפי לא התנהל דיון תוסס ועדכני.

בשלושת הדיונים הציבוריים החשובים הללו לא מילא אפוא הרבעון לכלכלה תפקיד משמעותי כבמה לדיון וכגורם משפיע על מקבלי ההחלטות. היו לכך כמה סיבות, מקצתן קשורות ככל הנראה במייסדים עצמם. דומה שהביטוי הקלוש ברבעון לדיון על רפורמות לבון במשק העובדים, ובמיוחד על הארגון מחדש של סולל בונה, קשור לזיקת כתב העת לחברת העובדים, להיותם של המייסדים חלק מהממסד הכלכלי ההסתדרותי ולרצונם להימנע ממעורבות בוויכוח; מעורבות שהיתה עלולה לגרום להם להתעמת עם מזכיר ההסתדרות או לחילופין עם חלק ממנהלי התאגידים של חברת העובדים. אשר לדיון הציבורי על שינוי סדר העדיפויות בתקציב המדינה ולקיצוץ בהוצאות הביטחון, נראה שהמייסדים נמנעו מלהציע לכלכלנים מהאקדמיה לכתוב לרבעון בגלל הגישה הביקורתית שלהם והחשש שיתקפו את הממסד הכלכלי והפוליטי.

בצד גישתם של המייסדים השפיעו גורמים נוספים על משקל המועט של הרבעון בשיח הכלכלי הציבורי האקטואלי. רוב המאמרים

כמו כן, תחומי העניין והעיסוק שלהם לא חפפו את הדגש שהקנתה מערכת הרבעון למשק הישראלי. הכלכלנים מהאקדמיה בארץ העדיפו לעסוק בבעיות כלכליות שאינן קשורות דווקא לישראל. הם נטו להימנע מהעיסוק בכלכלת ישראל כיוון שזו לא עוררה עניין אצל הכלכלנים מהאקדמיה בחוץ לארץ - ולפיכך סיכווי של מחקר על המשק הישראלי להתפרסם בחוץ לארץ היו מועטים - והן מהחשש שמא יחשבו בחוץ לארץ כפרובינציאליים. זאת ועוד: זיקתו המובהקת של הרבעון לממסד כרסמה בנכונותם של הכלכלנים מהאקדמיה לפרסם בו.¹⁷

במה לדיון ציבורי - האמנם?

ציפיותם של המייסדים שהרבעון לכלכלה ישמש במה לדיון בסוגיות שעמדו על סדר היום הכלכלי הציבורי והיה גורם משפיע על מקבלי ההחלטות, לא התגשמה. במחצית השנייה של שנות ה-50 ביקש מזכיר ההסתדרות פנחס לבון ליישם רפורמה מקיפה בחברת העובדים ולחולל תמורה מהותית במשק העובדים. תוכניותיו כללו ארגון מחדש במבנה

כלכלה עיונית

פריון בעידן של גלובליזציה¹

אלחנן הלפמן

העבודה דנה במקור ההבדלים ברמת הפריון של מדינות ובקשר בין פריון לצמיחה כלכלית. רמת החיים שונה מאוד ממדינה למדינה. חלק מההבדלים נובע מצבירת הון, ואילו חלק אחר נובע מהבדלי פריון. הדיון מדגיש את חשיבותו של מחקר ופיתוח לצמיחת התוצר לוגמולת, את תפקידן של טכנולוגיות רבת-תכליתיות, ואת הגליפות הבינלאומיות של הפריון.

דוגמה משנת 2000 לדגש האקדמי של הרבעון בעשור האחרון

הכלכליים שעסקו באקטואליה ופורסמו בעתונות היומית לא התאימו לרבעון, הן מבחינת אורכם הן מן הבחינה האקדמית: בדרך כלל היו אלה מאמרים קצרים ופחות מעמיקים. כמו כן, בתדירות שבה הופיע הרבעון היה קושי לשמור על ממד האקטואליה; לעתים חלפו ארבעה חודשים ויותר מהופעת רבעון אחד למשנהו.²³ כלומר, היה פער בין הכוונה שהרבעון יעסוק בשאלות כלכליות וחברתיות אקטואליות ובין תדירות ההופעה שלו. בנוסף, התפוצה הגדולה של העתונות היומית שימשה תמריץ לכלכלנים מהאקדמיה לפרסם בה מאמרים בעלי אופי אקטואלי. לדברי קליימן העדיפו הכלכלנים מהאוניברסיטה העברית (הוא היה אחד מהם) לכתוב למעריב בראשית שנות ה-70 בגלל הממד האקטואלי והתפוצה הגדולה של העתון.²⁴

בחודש מאי 1993, ארבעים שנה אחרי שנוסד, החל הרבעון לכלכלה לצאת כסדרה חדשה ובספרור חדש, בבחינת ביטוי סמלי לשינוי שעבר מביטאון כלכלי פובליציסטי לכתב עת אקדמי. עם זאת, גם במתכונתו החדשה של הרבעון נשאר ביטוי לתפישה שהנחתה את המייסדים. הכוונה למדור "במת בירור". בדיון במערכת הרבעון בשנת 1993 הסביר אסף רוזין שבמת הבירור "תכלול עבודות המבוססות לאו דווקא על מחקר, מנסחות היטב ועוסקות בבעיות שעל הפרק."²⁵ ואמנם, בבמת הבירור הובאו דיונים שעסקו בהשלכות התהליך המדיני על הוצאות הביטחון, בהסתדרות, בנושא המים ועוד. דומה שראוי להביא חלק מהפנייה לקוראים בגיליון השני של המתכונת החדשה, עליה היו חתומים שני עורכי הרבעון - יצחק טאוב ואסף רוזין:

קורא יקר

כפי שבוודאי שמת לב, לבש הרבעון לכלכלה החל בגיליון הראשון לשנה זו צורה חדשה. אנו מקווים כי צורה זו נאה ומושכת יותר בחיצוניותה, אבל בכך לא סגי. חשוב ליצוק בקנקן מהודר זה גם תוכן ראוי.

לשם כך חברה לעם עובד ולמערכת הרבעון האגודה הישראלית לכלכלה, אשר חבריה יתרמו עוד כוחות מקצועיים מעולים למערכת, ובעזרתם נפיק מאמרים, סקירות וביקורות ספרים, וניזום כנסים מקצועיים מטעם הרבעון ופינה מיוחדת של הרבעון במסגרת הכנס הדו-שנתי של האגודה.

...

תקוותנו כי שילוב כוחות זה יאפשר הוצאת רבעון גדול יותר בהיקפו, עשיר יותר בתוכנו ואקטואלי יותר בנכות במת הבירור... בימים אלה מלאו לרבעון ארבעים שנה, ואנו תפילה כי העשור החמישי יצדיק את חזונו של מייסדיו ועורכיו הראשונים מלפני שנות דור.

מדוע חלו השינויים ברבעון? לדעתנו גרמו לכך שש סיבות:

א. בשנת 1981 נפטר זברסקי ומעורבותם של חורין ורוזן ברבעון דעכה. המייסדים ביקשו כאמור לשמר את אופיו הפובליציסטי ואת

סדרה חדשה וספרור חדש

בשנת 1974 התמנה כאמור יצחק טאוב לעורך הרבעון, מינוי שלא גרם לשינוי מהותי בכתב העת. לאחר מותו של פרומקין המשיכו זברסקי, חורין ורוזן להיות פעילים ברבעון עוד כמה שנים והקפידו לשמור על אופיו. בשנת 1979 כתב רוזן כי "מבחינת סוג הקוראים מותר לומר שהרבעון היה והינו מכוון לקורא שאינו מסתפק בעתון יומי, בידיעות מקוטעות המתפרסמות בענייני כלכלה, אלא מעוניין לעקוב ולהבין את הקשר בין התהליכים השונים, ההתפתחויות למיניהן, לחפש הסבר ותחזית לפתרון בעיות סבוכות."²⁶ בלשונו של טאוב שאפו המייסדים שהמשיכו להיות פעילים במערכת לקבל מאמרים מ"זקני היישוב" ו"קבוצת ההתייחסות" שלהם, גם בתקופה כה מאוחרת, לא היתה הכלכלנים מהאקדמיה, אלא ממלאי תפקידים בבנק ישראל, במשרדי הממשלה ובמשק העובדים. עניינו אותם מאמרים על ענפי המשק השונים, חברת העובדים, קואופרציה וכדומה. גם טאוב עצמו סבר שראוי להמשיך את הופעת הרבעון כביטאון כלכלי פובליציסטי. הוא שאף לכך "שהמאמרים לא יהיו מדעיים-אקדמיים בלבד, כדי שיוכלו להגיע לציבור של אנשי משק שאינם אנשי אקדמיה" ולציבור של מתעניינים בנושאי משק וכלכלה.²⁶ אבל בצד הגישה הזאת ניסה טאוב לצמצם את הכתיבה המוסדית ברבעון ולשלב בו מאמרים מקצועיים שלא נכתבו מתוך מחויבות לממסד. לדוגמה, מאמריו השנתיים של יעקב ארנון שכללו דיון על השנה שחלפה ותחזית לשנה הבאה.

במרוצת שנות ה-80 ובמתחצית הראשונה של שנות ה-90 התחולל שינוי הדרגתי ברבעון לכלכלה. ביטוייו של השינוי הזה היו: הנהגת שיפוט אקדמי וביקורתי בתהליך קבלת המאמרים לפרסום, הוספת תקצירים באנגלית של המאמרים, והגדלת חלקם של המאמרים שנכתבו על ידי כלכלנים מהאקדמיה. תהליך השינוי באופיו של הרבעון הושלם בשנת 1993: הוקמה מערכת חדשה עם ייצוג והשפעה בולטים לאנשי האקדמיה ורוזן התמנה לעורך בצדו של טאוב.

זיקתו הממסדית, וירידתם מבמת הרבעון הקלה על הכנסת שינויים בו בכיוון של אקדמיזציה וגישה יותר ביקורתית.

ב. קריסת חברת העובדים בשנות ה-80. ההתפתחות הזאת כרסמה במחויבות הרעיונית והממסדית של הרבעון ובהשפעתם של אנשי חברת העובדים במערכת, וכמו כן הצטמצמה הרכישה המוסדית של חוברות הרבעון ופחתה התמיכה העקיפה בו. בצד הירידה בתמיכה המוסדית, החל משנת 1991 נהנה הרבעון לכלכלה מתמיכת העמותה לעריכה ופרסום של מחקרים כלכליים על שם יעקב לוינסון.

ג. הצטרפותו של רוזן למערכת הרבעון לכלכלה בשנת 1979. רוזן היה בדעה שנחוץ כתב עת בעברית ברמה אקדמית יותר גבוהה, מאשר הרבעון במתכונתו המסורתית, כתב עת שיעסוק בכלכלת ישראל ויסייע לפתח את הריון האקדמי בתחום זה.²⁶ בשונה מקודמיו מהאקדמיה במערכת הוא גילה מעורבות גדולה ברבעון וביקש להטביע חותמו עליו. רוזן הוביל להנהגת שיפוט מדעי של המאמרים שהוצעו לרבעון ולעריכת סינון בהתאם לקני מידה אקדמיים; הוא פעל בקרב הכלכלנים מהאקדמיה, בראש וראשונה מאוניברסיטת תל אביב, לכתוב לרבעון; והוביל את המהלך לשיתוף פעולה בין האגודה הישראלית לכלכלה ובין הרבעון, שיתוף שהיה חשוב לתהליך האקדמיזציה של הרבעון לכלכלה.

ד. המשבר הכלכלי החמור שבו היה שרוי המשק הישראלי במחצית הראשונה של שנות ה-80 ותוכנית הייצוב שהונהגה ביולי 1985 הגבירו את העניין בכלכלת ישראל, הן בקרב הכלכלנים מהאקדמיה בארץ והן בחוץ לארץ. ההתעניינות הגוברת של הכלכלנים אנשי האקדמיה בארץ בבעיות המשק הישראלי הובילה לכתיבת מאמרים, שמקצתם הגיעו לרבעון ופורסמו בו.

ה. פיחות בכתיבה של אנשי הממסד הכלכלי ההסתדרותי והמשלתי לרבעון לכלכלה. לעומת העשורים הראשונים למדינה צמח בחברת העובדים ובמגזר המשלתי דור חדש שגילה פחות עניין במעורבות ציבורית ובהשתתפות בשיח הציבורי בשאלות כלכליות וחברתיות. בכירי משק העובדים כמעט שלא כתבו לרבעון לכלכלה ומדור חברת העובדים, שפרח בתקופת המייסדים, התנוון. כמו כן פחתה הנטייה בקרב הפקידות הבכירה במגזר המשלתי לכתוב לרבעון.

ו. שיתוף האגודה הישראלית לכלכלה ברבעון. בצד השתתפות האגודה בתקציב הרבעון, שהיתה חשובה מן הבחינה הכלכלית לנוכח הירידה ברכישה המוסדית של חוברות, כלל ההסכם בין האגודה ובין הרבעון השתתפות של נציגיה במערכת ומינויו של רוזן כעורך יחד עם טאוב. השינוי במערכת העצים את השפעת הכלכלנים אנשי האקדמיה על התפתחות הרבעון ככתב עת אקדמי. כמו כן היתה ציפייה ששיתוף האגודה הישראלית לכלכלה ברבעון יבטיח היצע גדול יותר של מאמרים ברמה אקדמית; ציפייה שאכן התגשמה.

הרבעון לכלכלה נוסד כביטאון כלכלי פובליציסטי המתרכז במשק הישראלי והמועדף לבעלי השכלה כלכלית אקדמית, לאנשי משק ולמתעניינים מקרב הציבור הרחב. לתפישה הזאת היה ביטוי הן בתכנון הן בכותבי המאמרים בו במחצית היובל הראשונה לקיומו. בצד המייסדים עצמם הרבו לכתוב לרבעון אנשי כלכלה מהמגזר הציבורי והמאמרים שהתפרסמו ברבעון עסקו במדיניות הכלכלית, במגמות ההתפתחות

של המשק הישראלי ובענפי המשק השונים. המאמרים שהופיעו במוצא השנים ברבעון משמשים תשתית ללימוד ההיסטוריה הכלכלית של ישראל ולמחקר על מגמות ההתפתחות במשק ובחברה בה. ציפייתם של המייסדים שהרבעון לכלכלה ישמש במה לשיח הכלכלי הציבורי האקטואלי ויהיה גורם משפיע על מקבלי ההחלטות, עמדה בסתידה לקושי שלהם לפתוח אותו לביקורת על הממסד, לא תאמה את תדירות ההופעה שלו וניתן לקבוע שהיא לא התגשמה. במחצית היובל השנייה של הרבעון התחוללה בו תמורה - מביטאון כלכלי פובליציסטי היה לכתב עת אקדמי. השינוי הזה היה תוצאה וביטוי לתמורות רחבות יותר: שקיעת ההסתדרות, ירידת חברת העובדים והנטייה הגוברת בחברה הישראלית להדגיש את הממד המקצועי של שאלות משקיות וחברתיות לעומת הממד הערכי.

1. י. רוזן, "מחצית יובל לכתב-עת (1953-1978)", רבעון לכלכלה, 100 (1979).
2. א. זברסקי, "לעתידי של משק הפועלים", רבעון לכלכלה, 19 (1958).
3. ה. פרוסקין, "ייוודו של משק הפועלים", רבעון לכלכלה, 29-30 (1961).
4. י. רוזן, "המשק הציבורי ויחודו", רבעון לכלכלה, 48 (1966).
5. פרטיכל ישיבת הנהלת הרבעון מיום 16 באוגוסט 1971, ארכיון יד טבנקין, זברסקי 1/4/15.
6. רבעון לכלכלה, 1-2 (1953).
7. ראיון עם דוד גולומב, 19 ביוני 2000 (להלן: גולומב, ראיון); ראיון עם אלי שגיא, 27 בנובמבר 2000 (להלן: שגיא, ראיון).
8. א. זברסקי, "דברי פתיחה", רבעון לכלכלה, 86 (1975).
9. ראיון עם יצחק טאוב, 26 בנובמבר 2000 (להלן: טאוב, ראיון).
10. גולומב, ראיון.
11. שגיא, ראיון.
12. מכתב מחיים ברקאי אל א. זברסקי, 2 בינואר 1969, ארכיון יד טבנקין, זברסקי 1/4/15.
13. מכתב מחיים בן שחר אל יושב ראש המערכת זברסקי, 4 בינואר 1972, שם, שם.
14. ה. דן, בדרך לא סלולה: הגדת סולל בונה, ירושלים ותל-אביב, תשכ"ג; הלל דן היה ממנהלי הבולטים של סולל בונה, אשר פרש מהחברה בעקבות ההחלטה על פיצולה בשנת 1958.
15. א. קליימן, "סולל-בונה באספקלרית ספרו של הלל דן", רבעון לכלכלה, 41-42 (1964).
16. י. רוזן, "על מהותו של 'סולל-בונה'" (בשולי סקירתו של א. קליימן), רבעון לכלכלה, 41-42 (1964); ראיון עם אפרים קליימן, 5 בדצמבר 2000 (להלן: קליימן, ראיון).
17. ראיונות עם שגיא וקליימן.
18. בהרחבה על רפורמות לבון, ראה: י. גרינברג, "פנחס לבון וחברת העובדים - עיצוב דפוסיים חדשים ויישוםם בעידן של מעבר", רבעון לכלכלה, 138 (1988).
19. א. זברסקי, "לעתידי של משק הפועלים", רבעון לכלכלה, 19 (1958).
20. י. חורין, "חברת העובדים - מבנה ומהות", רבעון לכלכלה, 20 (1958).
21. פ. לבון, "תוכן ישן - כלים חדשים", דבר, 18 באפריל 1958; ב. פטור, "היש לפרק את המשק של סולל-בונה", דבר, 21-22 באפריל 1958.
22. מ. ברונר, "על תותחים, חמאה ומוזות", מעריב, 22 באוקטובר 1971.
23. טאוב, ראיון.
24. קליימן, ראיון.
25. י. רוזן, "מחצית יובל לכתב עת (1978-1953)", רבעון לכלכלה, 100 (1979).
26. טאוב, ראיון.
27. סיכום ישיבת המערכת של הרבעון לכלכלה במתכונתה המורחבת שהתקיימה ביום 18 בפברואר 1993 (נמצא ברשות המחבר).
28. ראיון עם אסף רוזן, 5 בדצמבר 2000.